

133

3 (A) (B) (C) (D) (E)

१३३/३७ श्री

श्रीगणेशायनमः॥ रावणहततांडवस्तो
जटाकटाहसंभ्रमभ्रमत्रिलिपनिर्झ
रीविलोतविचित्रहरीविराजमानमृ
र्चनि जगद्यगध्यनिज्वल्लुटपट्टपा
वकेकिशोरचंद्रशेखररतिःप्रतिक्षण
मम १ चराघरेन्दुनिदिनीविलासबंधु
बंधुबंधुरस्फुरद्गतसंततप्रमोदमा
नमानसेरुपाकवसंधारिणेनिरुघ
उघरायदिक्कचिखंदबुरेमनोविनोद
मेतुवस्तुर्नी २ जगभुजंगपिंगल
स्फुरस्फणामणिप्रभाकदंबकुंकुम
इवत्प्रलिसलिवधूमुरवेमंदाधसिं

धूरास्तरत्नगुत्तरायमेतुरेमनोविनो
दमद्भुतंविभर्तुभूतमर्तरी ३ जयह्यन
भ्रमविभ्रमभ्रमभ्रजंगमश्चसत्समी
रनिर्गमस्फुरत्करालभालहव्यवाट॥
धिमाप्तिमिध्वनेमृदंगतुंगमंगलध्वनि
क्रमप्रवर्तितप्रचंडतांडवःशिवः॥ ४॥
नवीनमेघमंडलीनिबधुघरास्फुत्कु
हनिशीथिनितमःप्रबंधुबधकंधरः
निलिपनिसैरीधरस्तनोतुरुत्तिसिंधु
रकलनिधानबंधुरश्रियंजगत्सुरघरः
५ सरस्वलोचनप्रभृत्सरोपलोकशेख
रःप्रसूनधूलिधारिणेविधूसराधिपि
टभूःभुजंगराजमालयानिवडजय

नूतकः श्रियैविराय जायतां चकोरवंदुशोख
 रः ६॥ अखर्वसर्वमंगलाकला निधानं मुज
 रीरसप्रवाहमाधुरीविजृम्भणमधुव्रतं स्म
 रांतं कपुरांतं कंभवांतं कंमखांतं कंगजोघ
 कांघकांतं कांतं कंमसुकांतं कंभजेत् ७
 स्वर्णपट्टेनीतं तदिव्यहृम्यवा सिने सु
 वणवाहनप्रियायैकोटितेजसे आपर्ण
 याविहारिणे फणाघरेन्द्रहारिणे सहानमः
 शिवायते सदा शिवायशांभवे ८ सुतुंगभं
 गजन्तुजासुधांशुशंखं उमोलयेत सततं ग
 पंकजः सुरतृष्णीदयो निचक्षुषे भूजंग
 राजकुंडलाय पुष्पशालिबांधवे सहानमः
 शिवायते सदा शिवायशांभवे ९ नताग्र
 पुष्पतल्पयोर्भुजंगमौक्तिकसृजोर्गिरिह
 रत्नलोहयोः सहस्रिपसपक्षयोः मृणाल
 विंदुचक्षुषोर्वराकदेवराजयोः समंप्रवर्त
 न्कदा सदा शिवं भजाम्यहं १० कदा निंलिप
 निर्झरी निकुंजकोटेरुषसन्निमुक्तकुर्मति
 मुदा शिरस्त्रयं जलिवहन् त्रिशिरोललाम
 धामलम्बकः सदा शिवेति मंत्रमुच्चरन्कदा
 सुखाभवाम्यहं ११ श्रीशंभोश्चरणारवि
 दयुगलं ध्यानामृतस्वादिनां स्वर्गः स्वप्नस
 खायते विधिभूतां वेदः पिशाच्चायते रंभा
 निंबकलायते भवसिंधुश्च विंदायते लक्ष्मीभव
 सस्मकणायते कतुभुजां स्वामिवराकायते
 १२ पूजावसानसमये दशवक्त्रगीतं यः शंभू
 पूजनपरपठति प्रदोषं तस्य स्थिरां मुंगजे ॥

तिकाकुसुमांकितदिव्यस्त्रीजनयूथवृते
 द्विपदचतुष्पदस्वगमृगरमणाविराजितवि
 यावनललिते॥७॥विद्याधरगणकैलि
 कुतूहलमोहितमुनिजनहृदयकजे॥
 मधुकरकोकिलशुकमधुरस्वरगोभित
 सौरभवनरसिके॥८॥आनंदामृतपूर्ण
 विलोचनगौर्यासार्धमखंडपदं॥कनक
 रचितमणिरखोचितमल्लोकिकसिंहास

धे॥ज्ञानकलापरिपूर्णविलोचनभवभ
 यमोचनबोधनिधे॥९॥द्विजजनसेवि
 तपादसरोरुहकलिमलमर्दनविश्व
 विभो॥क्षितिजलपावकवायुगगन
 राविश्रान्तिमूर्तिपते॥१०॥कैलासेम
 तिललितविलासेकमलविकासेतूर्य
 पदे॥भैरवरुद्रगणेशनुरक्षितइंदुक
 लार्धविविचरुचे॥११॥कल्पद्रुमल

३ कुरुसमदृष्ट्या॥धुनकतधुनकतधुंधुंधु
नकतमृदंगनादंशृणुपरमं॥३२॥रुणुकु
णुरुणुकुणुरुंरुंरुणुकुणुवीणांरवमति
ललितरं॥रुणुक्षुणुरुणुक्षुणुरुंरुंरुणु
क्षुणुवहुरिनादंशृणुस्वरवदं॥३३॥थ
नगनथेथेततथेताथेपश्याप्सरसांनृ
त्यमिदं॥नानारागिणिरागयुतंशृणु

गीतंसप्तस्वरसहितं॥३४॥अर्धांगीकु
तगोरीतनुलतिकापरिरंभणलोलुपभो॥
कुसुमांकितशुभतोल्समन्वितशाय्या
यांशिवकुरुशयनं॥३५॥निर्गुणानि
र्भयनिर्मलनिश्चकलनिष्कलनिश्च
यचारुकवे॥हरहरदुरितभरंमममान
सतापरयंमिनिवारयभो॥३६॥देहिद
याकरवांछितफलमुमिधुनेवस्करेश्वर

शिवशंभो ॥ त्रिपुरविनाशनकृतवृषभा
सनंदेहिनिवासमखंडपते ॥ १७ ॥ इति श्री
मत्सरमहंसापरिव्राजकाचार्यश्रीमच्छंकराचार्यविरचितं शिवमानसपूजास्तो
त्रं संपूर्णं ॥ शंकरं विजयते तं ॥ शु
भं भवतु ॥ विजयादुर्गायै नमः ॥ शि
वाय नमः ॥ शंकरप्रसन्न ॥ ६५ ॥ ४

नमो भ्रयपदं ॥ १९ ॥ जातिलवंगमरीचि
शर्करया विजयापानं कुरु सहितं ॥ षड्र
सयुक्तचतुर्विधं भोजनमीश्वरभुंक्ष्वहि
भावय धृतं ॥ १० ॥ तांबूलैलापूगीफलस
हितं मुखवासं कुरु रुचिरं ॥ मृगमदचं
दनकुंकुमकेशरकर्पूरागरुगंधयुतं ११
आरागतिकमतिललितज्योतिर्वरदां

133
3 (C)

दस्यापदार्थत्वेन संसर्गत्वात् ॥ तथा च वाक्यसमासयोः पर्यायत्वानुरोधेन षष्ठीसमासस्य राजपुस्तक इत्यादौ षष्ठ्यर्थसंबंधलक्षणानघट
ते ॥ संबंधस्य संसर्गमर्यादा लभ्यत्वात् ॥ वस्तुतस्तु विरुद्धविभक्त्यनुवर्तमानस्य भेदबोधकत्वव्युत्पत्तेः ॥ मुख्यार्थराजाभिदस्य बा
धराजपदस्य राजसंबंधिनिलक्षणा ॥ एवं बहुव्रीहौ चित्रगुरित्यादौ चरमपदस्यान्यपदार्थलक्षणा तथा च द्वंद्वकर्मधारयान्य
समासे सर्वत्र तत्रार्थलक्षणा ॥ एवं च नञर्थोभावः ॥ अघटो भूतलमित्यादौ घटभिनेलक्षणा ॥ न कलं जं भक्षयेदित्यादौ
बलवदनिष्टजनकेलक्षणा ॥ क्रियासंगतस्यैव कारस्य अत्यंतायोगव्यवच्छेदोर्थः ॥ यथानीलं सरोजं भवत्येव ॥ विशेषण
संगतस्य अयोगव्यवच्छेदः ॥ शंखः पांडुर एवेति ॥ विशेष्यसंगतस्य अन्ययोगव्यवच्छेदः ॥ यथापार्थ एव धनुर्धर इत्यादौ ॥
एवं हि सा सर्वबोध्यमिति ॥ इति जगदीशभट्टाचार्यहस्ततर्कामृतं नाम वैशेषिकप्रकरणम् ॥ न्यायप्रकरणं च समाप्तं ॥

रपिलक्षणेव ॥ यथा अन्निर्माणवको गोर्विहीकः ॥ अत्र लक्षणाया अग्न्यादिसादृश्यं प्रतीयते ॥ शक्तं पदं ॥ तच्चतुर्विधं ॥
 यौगिकं रूढं योगरूढं यौगिकरूढं च ॥ आद्यं यथा ॥ पाचकादिपदं योगार्थेन पाककर्तृरिशङ्कं ॥ द्वितीयं यथा ॥
 विप्रादिपदं ब्राह्मणवाचकं ॥ तृतीयं तु पंकजदिपदं योगरूढ्या पंकजनि कर्तृत्वेन पद्मत्वेन च पद्मवाचकं ॥
 चतुर्थं यथा ॥ उदित्पदं यौगिकं तु गुल्मादिवाचकं ॥ रूढ्यागविशेषस्य ॥ लक्षणादिविधा ॥ जहत्स्वार्था अज
 हत्स्वार्था ॥ अद्याय भागंगायां घोषइत्यादौ ॥ द्वितीयारसर्वेष्टत्रिणोपातिइत्यादौ ॥ अत्रष्टत्रिणस्तदितरस्या
 पिगमनान्वयः ॥ अथ शाब्दबोधप्रक्रिया ॥ देवदत्तेन गम्यते तीत्यत्र गमकर्मकगमनजनकवर्तमानकृतिमा
 नित्यन्वयबोधः ॥ द्वितीयायाः अर्थः कर्मत्वं ॥ धातौ गमनं ॥ जनकत्वं संसर्गमर्यादया लभ्यं ॥ लुटो वर्तमानत्वं ॥
 आख्यातस्य कृतिः ॥ तत्संस्मर्यः बंधः संसर्गमर्यादया लभ्यः ॥ यत्र कर्तृरित्येवो धातुः तत्रारव्यातस्य व्यापारादौ
 लक्षणा ॥ यथारथोगच्छतीत्यत्र गमनजनकवर्तमानव्यापारवान् ॥ दधिपश्यतीत्यदौ द्वितीया लोपस्थले द
 धिशब्द एवाजहत्स्वार्थलक्षणाया दधिकर्मत्वं चोपस्थापयति ॥ एकवचनाद्युपस्थितमेकत्वादिसर्वत्र प्रथमा
 दिपदमुपस्थापयति ॥ देवदत्तेन गम्यते नाम इत्यस्य देवदत्तवृत्तिकृतिजन्यममनजन्यफलशालीत्यर्थः ॥ वृत्तित्वं
 संसर्गविलक्षणं ॥ तृतीयायाश्च कृतिः ॥ जन्यत्वं संसर्गः ॥ गमनं धातोरर्थः ॥ जन्यत्वं संसर्गः ॥ फलं कर्मत्वं आत्म

नेपदार्थः ॥ शालित्वं संसर्गः ॥ भावप्रसये तु देवदत्तेन कृष्यते इत्यस्य देवदत्तवृत्तिकृतिजन्यस्वापइत्यर्थः ॥ भावप्रसयस्थले
 फलाभावादात्मनेपदार्थे निपासते ॥ भविष्यत्वं लुटोर्थः ॥ तच्च विद्यमानप्रागभावप्रतियोग्यकृत्यत्तिकत्वं ॥ तेन आगमिष्यती
 यत्र विद्यमानप्रागभावप्रतियोग्यकृत्यत्तिकगमनानुकूलकृतिमानित्यर्थः ॥ लुटोर्थः अनद्यतनत्वमपि ॥ लुटोर्थोत्पत्तिर्ह
 तत्त्वं च ॥ भूतत्वं अतीतत्वं तच्च उत्पत्तावन्वेति ॥ तथा च विद्यमानध्वंसप्रतियोग्यकृत्यत्तिकत्वं लुटोर्थः ॥ लुटोर्थोत्पत्तिर्ह
 तत्त्वं चार्थः ॥ तदन्वयः पूर्ववदुत्पत्तौ ॥ लुटोर्थः अनद्यतनत्वमतीतत्वं चार्थः ॥ विधिलुटोर्थः कृतिसाध्यत्वे सति बलवदनिष्टाज
 नकेष्टसाधनत्वं ॥ स्वर्गकामोयजेतेत्यादौ कृतिसाध्यबलवदनिष्टाजनकेष्टसाधनयागकः स्वर्गकामइत्यर्थः ॥ अशी
 लिङ् लोटोर्थः वृद्धि विषयत्वं ॥ तेन घटमानयेत्यत्र घटकर्मकमदिष्टाविषयानयनानुकूलकृतिमांस्त्वमित्यर्थः ॥
 व्याप्यक्रिया व्यापकक्रियाया आपादनं लुटोर्थः ॥ तात्पर्यवशात् कचिद्रूपत्वं कचिद्रूपविषयत्वं च लुटोर्थो बोध्यते ॥ सनः
 कर्तुरिष्टार्थः ॥ सनुतरारव्यातस्याश्रयत्वे लक्षणा ॥ सविषयकार्यकप्रकृतिकारव्यातस्य लक्षणाया आश्रयत्वे घटं
 जानातीत्यादौ कृमत्वात् ॥ यडोर्थः योनः पुन्यं ॥ तत्त्वं च तदानीं तन प्रकृत्यर्थरजातीयक्रियोत्तरध्वंसकालीनत्वे सति
 वर्तमानादिकृतिविषयत्वं ॥ पापव्यनइत्यादौ तादृशकालीनत्वमेव यडोप्रस्थाप्यते ॥ आख्यातस्य चरमदलवाचकत्वा
 त् ॥ विशिष्टवाचकत्वं यडोर्थः ॥ तदानीं तनत्वं च स्थूलकालमादाय पूर्वकालीनत्वं कर्तृचित्कार्थः ॥ पूर्वत्वं च सन्निहि
 तकृष्टिश्चेदभाविष्यतदा स्तमिष्यतममविदितमसंघट्टिमेव न निष्ठापादकतानि स्तुपिता पाद्यताश्रयात्पत्तिमत्समिष्यन्वयबोधः

तत्र क्रियापेक्षया बोध्यं तत्पूर्वकालीनत्वं तत्प्रागभावकालवृत्तित्वं ॥ तदुत्पत्तिकालीनत्वं सप्रतियोगिकालवृत्तित्वं ॥ तेन भुक्त्वा व्रजतीत्य-
 व्रगमनप्रागभावावच्छिन्नकालवृत्तिभोजनकर्त्रभिन्नो व्रजतीत्यर्थः ॥ समानविभक्तिकर्तृभेदेन धर्मिवाचकत्वात् ॥ अव्ययत्वेन त्वापर-
 विभक्तिलोपात् ॥ कालस्तात्पर्यवशाद् व्यवहिता व्यवहितसाधारणो बोध्यः ॥ तेन पूर्वस्मिन् वेगत्वात् अस्मिन् वेदसमागम इत्यत्र तादृ-
 शप्रयोगावगम इच्छावानुमुनेनार्थः ॥ भोक्तुं व्रजतीत्यस्य भोजने छावान् व्रजतीत्यर्थः ॥ भोक्तुमिच्छतीत्यत्र कर्तरि लक्षणा ॥ भोज-
 नकर्तारमात्मानमिच्छतीत्यर्थः ॥ स विशेषेण हीति न्यायात् विशेषेण कृता विद्या न्वयः ॥ प्रकृतधात्वर्थवृत्तौ कर्तृज्ञानचार्था-
 त्वर्थजन्यफलवान् कर्मज्ञानचार्थः ॥ शत्रादीनां कर्तृवाच्यः स विषयार्थप्रकृतिकानां त्वाश्रयत्वे लक्षणा ॥ एवं कर्मकर्तृज्ञाने-
 न रूपेण कर्तृकर्मचार्थः ॥ भावकृतां कल्प्युद्घजादीनां प्रयोगसाधुत्वमात्रं ॥ धात्वर्थेति रित्तस्य भावकृतानुपस्थानात् ॥ ननु
 नीलघटमानयेत्यादौ द्वितीयादयश्च वणात् कर्मद्वयबोधापत्तिः ॥ ननु विशिष्टस्य कर्मत्वमिति चेन्न ॥ तत्र विशेषणस्य विभक्तिः
 साधुत्वाय अथवा विशेषणविभक्तेरभिदोर्थः ॥ तत्राप्यं विशेषः ॥ द्वितीयपक्षे वाक्यसमासयोः पर्यायतानघटेन ॥ वाक्ये नी-
 लघटमित्यादौ अभेदस्य पदार्थत्वेन प्रकारत्वात् न संसर्गत्वं ॥ नीलघटमित्यादौ कर्मधारये लक्षणाया अस्वीकारेण अभे-

आतोक्तः शाब्दः प्रमाणं ॥ प्रकृतवाक्यार्थगोचरयथार्थज्ञानवानाप्तः ॥ पदज्ञानं करुणं ॥ पदार्थोपस्थि-
 तिव्यापारः ॥ अकांक्षायोग्यतासत्तितात्पर्यज्ञानानिस्पृहकारीणि ॥ फलशाब्दबोधः ॥ स्वरूपयो-
 ग्यत्वे सति अजनितान्वयबोधकत्वमाकांक्षा ॥ तेन घटः कर्मत्वमिति नयनं कृतिरित्यत्र नान्वयबोधः ॥
 अयमेति पुत्रो राज्ञः पुरुषोऽस्य तामित्यत्र राज्ञः पुत्र इति न्वयबोधः पुत्रेण जनितान्वयबोधात् ॥
 बाधकप्रमाविरहो योग्यता ॥ तेन वह्निना सिंचतीत्यत्र नान्वयबोधः ॥ अयोग्यत्वात् ॥ अव्यवधानेन
 अन्वयप्रतियोग्यपस्थितिरासतिः ॥ तेन गिरिमुक्तं वह्निमान् देवदत्तेनैत्यत्र नान्वयबोधः ॥ तत्तदर्थप्रती-
 तीक्ष्णयोश्चरितत्वं तात्पर्यं ॥ तेन भोजनप्रकरणे सैधवमानयेत्युक्तेऽश्वान्वयबोधो न भवति ॥ वृत्त्या
 विनाशब्देन नान्वयबोधो जन्यते ॥ वृत्तिर्द्विधा ॥ शक्तिर्लक्षणा च ॥ शक्तिर्घटादिपदस्य घटादौ ॥ ल-
 क्षणा यथा ॥ गंगायां घोषः प्रतिवसतीत्यत्र गंगापदार्थे प्रवाहे घोषवासान्यथानुपपत्त्या गंगापदस्य
 तीरे लक्षणा कथ्यते ॥ तस्या वृत्त्या उपस्थिते तीरे घोषः प्रतिवसतीत्यन्वयबोधो भवति ॥ गोणी वृत्ति

उपापाद्यज्ञानेनोपपादककल्पनमर्थोपनिः। पीनोदेवदत्तोदिवानभुंकेइत्यत्रउपपाद्यपीनत्वं। उपपादकरात्रिभोजनं। उपपाद्यज्ञानंकरणं। उपपादकज्ञानंफलं॥१॥

न० सं० टी० २ अनुमित्यपेक्षयात्राद्यज्ञानस्यविलक्षणस्यशब्दास्त्रयेमीत्यनुव्यवसायसाक्षिकस्यसर्वसंमतत्वात्॥ नुवैर्थापयितुमिष्टमपि प्रमाणांतरमस्ति। पीनोदेवदत्तोदिवानभुंकेइतिदृष्टेश्चनेवापीनत्वान्यथानुपपत्त्यारात्रिभोजनंअर्थापत्याकल्प्यतेइतिचेन्न। देवदत्तोरात्रौभुंकेदिवाअभुंजारित्वेसतिपीनत्वात्इतुमानेनैवरात्रिभोजनस्यासिद्धत्वात्। अनुपलब्धिर्नमानं। परिशेषोप्यनुमानमेव॥ शनेपंचाशादितिसंभवोपिअनुमानमेव। इहवदेयक्षास्तिष्ठतिइत्येतिहमपिअज्ञानमूलकःशब्देव। चेष्टापिशाद्यनुमानद्वाराव्यवहारहेतुरितिनमानंतरं। तस्मात्प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाश्चत्वार्येवप्रमाणानि॥ ७॥७

133
3 (D)

ज्ञानकरणाजन्याभावानुभवासाधारणकारणमनुपलब्धिः। यद्यत्रघटोभविष्यत्तदाभूतलमिवाइत्येतन्नमपिस्तिघटः३
ब्रह्मस्यतइतिना

क्ष उपमानंलक्षयति। उपमिति। शब्दंलुप्यति॥ आसेति। पदलुप्तंमाह। शक्तमिति। अर्थस्मृत्यनुकूलः पदपदार्थसंबंधः शक्तिः। सावपदा र्थान्तरमितिमीमांसकाः। तन्निरासार्थमाह। अस्मादिति। डिस्थादीनामिवघटादानामपिसंकेतएवशक्तिः। ननुपदार्थान्तरमित्यर्थः। गवादिशब्दानांजातावेवशक्तिः। विशेषणतयाजातेःप्रथममुपास्तुतत्वात्। व्यक्तिताभक्तआक्षेपादिनादतिकेचित्। तन्न। गामानयेत्यादौबहुव्यवहारात्सर्वत्रानयनादेर्यक्तावेवसंभवाज्जातिविशिष्टव्यक्तावेवकल्प्यनात्। शक्तियहश्चबहुव्यवहारोव्युत्पत्त र्वालो गामानयेत्युत्तमबहुवाक्यश्रवणानंतरंमध्यमबहुव्यप्रवृत्तिमुपलभमानोऽशक्तिः + गवानयनंचहृद्वामध्यमबहुवृत्तिजनकज्ञानस्यअन्वयव्यतिरेकाभ्यांवाक्यजन्यत्वंनिश्चित्यअश्वमानयगांबधानेतिवाक्यांतरेआवापोदापाभ्यांगोपदस्यैवगोत्वविशिष्टेशक्तिः। अश्वशब्दस्यअश्वत्वाविशिष्टेशक्तिरिति व्युत्पद्यते॥ ननुसर्वत्रकार्यपरत्वाद्वावहारस्यकार्यवाक्येएवव्युत्पत्तिः। नसिद्धेपरइतिचेन्न। काश्यात्रिभुवनतिलकोभूपतिः। विकसितपद्मेमधुकरः। सहकारतरोमधुरापिकोरिति। इत्यादौप्रसिद्धपदसमभिव्यवहारासिधेपिमधुकरादिव्युत्पत्तिदर्शनात्। लक्षणापिशब्दवृत्तिः। शक्यसंबंधोलक्षणा। गंगाया घोषइत्यत्रगंगापदवाच्यप्र। वाहसंबंधादेवतीरोपलब्धितोत्रिपिशक्तिर्नकल्प्यते॥ संधेवपदादौलक्षणाधयोःपरस्परसंबंधा

भावान्नाशक्तिकल्पने। लक्षणात्रिविधा। जह लक्षणा। अजह लक्षणा। जहदजहलक्षणाचेति। यत्रवाच्यान्वयाभावः तत्रजहती
यथामंचाः क्रोशतीति। यत्रवाच्यार्थस्यान्वयः तत्रअजहती। यथा लुत्रिणोगच्छतीति। यत्रवाच्येकदेशात्यगेन एकदेशान्वयः।
तत्रजहदजहती। यथासत्त्वमसिइति। गोप्यपितृक्षणेव। लक्ष्यमाणगुणसंबधनूपायथा। अभिर्माणवकइति। व्यननापिश
बृशक्तिमूला लक्षणा न भूता अर्थशक्तिमूला च भनुमानादिना अन्यथा सिधा। तात्पर्यानुपपत्तिर्लक्षणबीजं। नत्प्रतीतिरिति
योश्चस्ति तात्पर्ये। तात्पर्यज्ञानं वाक्यार्थज्ञानं हेतुः। नानार्थानुरोधात्प्रकरणादिक तात्पर्यग्राहकं। द्वारमित्यादौपि धेहि नि
शब्दाध्याहारः। ननु अर्थज्ञानार्थत्वात् शब्दस्याथमविज्ञायशब्दाध्याहारासंभवात्। अर्थो ध्याहार एव युक्त इति चेन्न। ग
मानयेत्यादौपदविशेषजन्यपदार्थोपस्थितेः शब्दज्ञानहेतुत्वात्। अन्यथा घटः कर्मत्वान्नयं कृतिरित्यत्राविशादज्ञा
नप्रसंगात्। पंक्त्यादिषु योगादिति। अवयवशक्तियोगः। समुदाशक्तिः। रूढिः। नियममत्वज्ञानार्थसमुदायशक्तिः। अ
न्यथाकुमुदेपिप्रयोगप्रसंगः। इतराचि ते शक्तिरिति प्रामाकराः। अन्यस्य वाक्यार्थतया भानसंभवात्। अन्यथाशे
पिशक्तिर्न कल्पनीयिति गौतमीयाः। आकांक्षेति। आकांक्षादिज्ञानमित्यर्थः। अन्यथा आकांक्षादिप्रमात् शब्दप्रमा

नस्यात्। आकांक्षां लक्षयति। पदस्येति। योग्यता लक्षणमाह। अर्थेति। संनिधिलक्षणमाह। पदानामिति। अविलंबेन पदार्थो
पस्थितिः संनिधिः। उच्चारणतुनदुपयोगितयोपयुक्तं। गौरश्चइति। घटः कर्मत्वमित्याद्यानाकांक्षोदाहरणं दृष्टव्यं। वैदिकस्य
विशेषमाह। वैदिकं ईश्वरोक्तत्वादिति। ननु वेदस्यानादित्वात्कथं ईश्वरोक्तत्वमिति चेन्न। वेदः पौरुषेयः वाक्यसमुदाय
त्वात्प्रारतादिवत्। नचस्मर्यमाणकर्तृत्वमुपाधिः। गौतमादिभिः शिष्यपरंपरया वेदेपि स्मर्यमाणकर्तृत्वेन साधनव्याप
कत्वात्तस्मान्नैपानोत्रयोवेदा अजायत इति श्रुतेश्च। ननु वर्णानित्याः स एवायं गकार इति प्रत्यभिज्ञानवत्तात्। तथाच कथं
वेदस्य अनित्यत्वमिति चेन्नस्ति। उत्पन्नो गकारो नष्टो गकार इति प्रतीत्या वर्णानामनित्यत्वात्। सोयं गकार इति प्रत्यभिज्ञायाः
सोयं दीपज्वालेतिवत् प्रत्यभिज्ञानवत्त्वात्तलंबनत्वात्। वर्णानां नित्यत्वेपि आनुपूर्व्या विशिष्टवाक्यस्य अनित्यत्वाच्च॥
तस्मादीश्वरोक्तो वेदः। मन्वादिस्मृतिनां आचाराणां च वेदमूलकतया प्रामाण्यं। स्मृतिमूलवाक्यानामिदानीमनध्ययनात्।
तन्मूलभूताकाचिच्छाकेच्छिन्नानि कल्प्यते। ननु पण्यमास्मानवेदवाक्यो वेदस्य कल्पयितुमशक्यतया विप्रकीर्णबादस्यो
युक्तत्वात्। नित्यानुमेयो वेद इति चेन्न। तथापि वर्णानुपूर्व्या ज्ञानाभावेन बोधकत्वसंभवात्। ननु तानि पदानि स्वस्मारितार्थसं
सर्गवन्ति। आकांक्षादिमसुदकदंबकत्वात्। मदाक्यवत्। इत्यनुमानादेन संसर्गज्ञानसंभवात्। शब्देन प्रमाणान्तरमिति चेन्न॥

133
3(E)

Siddanth Kamode

श्रीगणेशाय नमः। सिद्धांतकौमुद्यनुसारेण समासालिख्यते। अथ सुपसुपासमासः। पूर्वभूतेभूतपूर्वः। जीमूतस्येव। इति सु
पसुपासमासः। अथ अव्ययीभावः। दिशयोर्मध्यम्। अपदिशं। अपदिशं। २। अपदिशेन। अपदिशं। ३। ४। अपदिशात्। ५। ६।
अपदिशो। अपदिशं। ७। हरेरुत्पत्तिरिति। अधिगोपं। कृष्णस्य समीपं उपकृष्णं। मद्राणां समृद्धिः। सुमद्रं। यवनानां व्य-
द्धिर्दुर्यवनं। मरुशिकाणां भावो निर्माद्विद्धं। हिमस्य अत्ययोऽतिहिमं। निद्रासंप्रतिनयुज्यत इत्यतिनिद्रं। हरिश्वाहस्य
प्रकाश इति हरिः। विष्णोः पश्चादनुविष्णुः। अनु रूपस्य अनु अनुरूपं। अर्थमर्थप्रतिप्रत्यर्थं। वाक्किमनति क्रम्य यथा
शक्तिः। हरेः सादृश्यं सहरिः। ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठं। चक्रेण युगपदि निसचक्रं। सदृशः। शरण्यात्ससरिणः। क्षत्रा-
णां संपत्तिः सक्षत्रं। कुंडेराधिक्यं समृद्धिः। तृणमपि अपरित्यज्य सत्तृणमिति। अग्निग्रंथपर्यंतमधीगोसाग्निः॥ १॥ याव-
त्तत्रोकारस्तावदच्युतप्रणामायावध्नोर्वाक्। वाकस्य लेशः। वाक्प्रति। ३। अक्षेण विपरीतं वृत्तमक्षपरि। बालाक्षपरि। ए-
कपरि। ४। अपविष्णोः संसारः। अपविष्णुः। परि विष्णुः। वनात् बहिः। बहिवनं। प्राग्वनं। ६। आभ्युत्थि। संसारः। आवा-
लेभ्यः हरिभक्तिः। आबालं। ७। अभ्यग्निज्ञानभाषतंति। अग्निभूति। प्रत्यग्निः। ८। अनुवनं। अशोनिर्गतः। ९। अनुगंगं।
वाराणसी। १०। तिष्ठ। दुः। होतृकालः। आयती गंवम्। ११। गंगायाः पारं। पारे गंगात्। मध्ये गंगात्। १२। द्रोमुनीवरेषो